

Az oktatás helyzete Háromszéken a székely határőrség korában (1764-1848)

(Kivonat)

A székely határőrség idején (1764-1848) a katonák élete a születéstől a halálig ellenőrzés alatt állott. Ez alól nem képezett kivételt az oktatás területe sem.

Alapfokú iskolák elvégzését szorgalmazták, de ennél többet nem engedélyeztek. Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen katonai jellegű altiszti kiképzést biztosító iskolák működtek.

A székely diákok tanulásának évszázadok folyamán kialakult rendjében különleges változást hozott Mária Terézia uralkodása idején, 1764-ben a határőrség megszervezése. A kétfejű sas a kettős iskolapolitika szimbóluma is lehetne. Azokat a társadalmi rétegeket, amelyeknek szűk munkaterületet szántak, a funkció jobb betöltése érdekében alacsony fokon szívesen iskoláztatták, sőt erre rá is kényszerítették, de azt már nem vették jó néven, ha felsőbb tanintézetek végzettjeiként magasabb szintekre törtek fel, ami végül is a katonai fennhatóság alól való szabadulást jelentette volna. A határőrségbe sorozott székelyek rabságának jelképévé vált, hogy a fiatalokat minden erővel meggátolni igyekeztek, nehogy felső iskolába iratkozzanak, vagy éppen külföldi egyetemre kijussanak és így kiszabadulhassanak a General Commando karmaiból.¹

A harmadik század parancsnoka, MÓSA kapitány 1777. március 6-án Telegdi-Baconból

teszi közzé parancsát mindazon szülőik számára, akiknek iskoláskorú gyerekei voltak: a székely katonák gyerekei közül senkinek tanulni, polgári vagy más szolgálatra kimenni a regiment engedelmé nélkül nem volt szabad. Mégis többen semmibe véve a rendelkezést kinn tartózkodnak, engedelem és úti igazolvány nélkül vándorolnak az országban. Olyanok is vannak, akik egyszer kértek engedélyt a kollégiumban való tanulásra, de ha egyszer kimehettek, többé vissza nem jöttek új engedélyért, holott jól tudták, hogy ez csak egy évre érvényes. Az ilyenekkel eddig irgalmasan bántak, de ezután másképpen lesz - hangzik a fenyegetés. Tudtára adták minden székely katonának, hogy a fenti parancsot jobban tartásák be, mint eddig tették, engedély nélkül kollégiumban való tanulásra, papságra, tanítóságra, civil vagy más ember mellé kimenni ne próbálkozzanak. Mindazok, akik a közzététel utáni parancs ellen vétének, olyan büntetésben részesülnek, mint a szökevények. Azok a katonák, akik el szeretnék kerülni a súlyos büntetést, minél hamarabb saját jószántukból jöjjenek haza utazási engedélyt kérni, mert ha erre nem lesznek hajlandók, elfogják és erőszakkal hozzák majd haza őket. A parancs tudomásul nem vételével senki magát ne mentegethesse, minden helységben a rendeletet a kommunitás jegyzőkönyvébe írják be, a káplárok pedig gyűjtsék össze a falut, és mindenki jelenlétében egymásután háromszor olvassák fel. A többszöri fenyegetőzés, az utasítás általános közzététele bizonyítja a benne foglaltak iránti szigorú elvárásokat.

A felsőbb fokú iskoláztatással kapcsolatosan jellemzőnek tekinthető BORBÁTH Anna olaszteleki özvegy papné kollégiumba járó fiának az esete, aki bár beteges volt, 1789-ben haza parancsolták a katonai szolgálat teljesítésére. A kétségbeesett anya fiának további boldogulása érdekében mindenre képes volt, „a katonaság viselésére, jobb hasznosabb és sokkal keményebb ifjat fogadtam örökös jussal, tanuló fiam helyett katonának”, reményét fejezván ki, hogy a katonai hatóság elfogadja és beleegyezik ebbe a cserébe. A válaszelevélben MARTINI ezredes aggodalmának adott hangot, hogy SZABÓ József fo-

gadott katonát, jobbagyrendű lévén, csak abban az esetben fogadhatják be a határőrök közé, ha a földesura örökösen lemond róla, és felszabadítja a jobbágyság alól. Ez a példa is igazolja, hogy a magasabb iskolában való tanulás engedélyezésének hivatalos elintézése szinte lehetetlen volt, mert vajon hány szülő volt képes arra, hogy tanulni vágyó gyereke helyett, ki tudja milyen anyagi áldozat árán, más személyt állítson katonának². Ezért a többség a könnyebben kivitelezhető lehetőséghez folyamodott: az engedély nélküli eltávozáshoz.

A katonatisztek magukévá téve a birodalom németesítési törekvéseit a székely gyerekeket mindenáron németül akarták tanítani, elégedetlenek lévén a felekezeti iskolákban folyó tanítással, különösképpen pedig az itt folyó nyelvoctatással. Ezt az álláspontot tükrözi egyébként az erdővidéki második század 1817-ben kelt parancsa is: „A compánia helyseégeinek előljáróhoz. Jól emlékezhetnek kegyelmek, mely atyai módon serkentgette a nagyságos brigadéros generális ur a szülőket a conscriptio alkalmatosságával, hogy gyermekeiket normális német oskolába tanitassák és a kollégiumoktól, ahol semmit sem tanulnak, aminek jövőendő katonaeletükben hasznát vehetnék, amennyire csak lehet azokat eltávoztassák. Arról is jól emlékezhetnek, hogy a nevezett conscriptio alkalmatosságával világosan tudtukra adatott, hogy a Generál Commando ennek utána csak, igen szűken fog szabadságot adni a grenizerbéli gyerekeknek külső kollégiumokba menetelekre, amelyekből utoljára a következne, hogy csak a nyomorultak és a szolgálatra alkalmatlanok maradnának idehaza.”

Az idő múlásával valamit enyhült a katonai szigor a tanulni vágyó katonaköteles ifjak ügyeinek elbírálásában. 1821-ben Kolozsvárról BÁNFFY kormányzó leiratából megtudni, hogy SÓLYOM János és GÁBOR János csiksomlyói gimnáziumba járó háromszéki illetőségű tanulókat erőszakkal eltávolították az iskolából, ők viszont nem szándékoztak hazatérni, hanem inkább bujdosásra adták a fejüket. A kormányzó tovább tanulásuk mellett emelte fel a szavát, megjegyezvén, hogy ezentúl a székely ifjak, a fennálló fel-

sőbb rendeletek ellenére az iskolai tanulástól el ne tiltassanak. „Azon két ifjat, ha azon székely megfáltatnék a félbe szakasztott oskolai tanulásuk további folytatása végett honukba visszautasítani el ne mulasszák.”³ - hangzik a főhivatalnok utasítása.

A tanuláshoz való jog garantálása a 19. század dereka táján már az ezredparancsnokság által is elismerést nyert. 1846-ban SOMBORI ezredes teszi közzé rendeletében „hivatalos barátsággal közli ezen ezred, hogy a székely katona ifjaknak az 1824-es legfelsőbb rendelet értelme szerint a tanulásra szabadságot enged, de köteles ellenben arra ügyelni, hogy a katonai szolgálat és minden alatta lévő székely család által erejéhez képest hordoztasson.”⁴

A 19. század első évei sok keserűséget hoztak a székely diák ifjúságnak. Nemcsak a tanulókat, hanem családjukat is sokat háborgatják. 1802-ben az erdővidéki református és unitárius eklézsiák közösen panaszojják, hogy a katonaság az ifjúságot erőszakosan elrekeszti a továbbtanulástól. A határőri katonaság a maga rendjén szintén panaszkodik az igazolatlan eltávozások miatt. 1807-ben például a Főhadivezérség azt teszi szóvá, hogy számos katonaköteles ifjú továbbtanulási jog címén eltávozik otthonából, és az ezred engedelmé nélkül papi, szerzetesi pályát vagy világi hivatalokat foglalnak el. A katonai hatóság senkit saját sorsának boldogulásától nem szándékszik megfosztani, viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy eltávozás esetén mindenképpen szükséges az ezredparancsnoki beleegyezés.⁵

A kollégiumokban tanuló székely diákokat eleve potenciális szökevényeknek tekintették, és ehhez mérten bántak velük. A székely határőri szervezet bizonyos műveltségi szintet már önmaga természetéből következően megkövetelt. A kiképzést is megkönnyítette, ha a katona tudott írni és olvasni, a helybeliekből kikerülő tiszteknek és altiszteknek pedig a rájuk bízott alegységek pusztá adminisztrálás amiatt is szükségük volt erre. Természetes tehát, hogy a korábban már kiépült székelyföldi falusi iskolahálózatot a katonai vezetés nem igyekezett elsorvasztani, hanem éppen a maga jól felfogott célja érdekében

szorgalmazta, hogy a határőr szülők gyermekeiket rendszeresen küldjék iskolába.⁶ BITAI Péter Erdővidék igazgató esperese 1797-ben a főszékesmesterhez írt beadványában panaszodik a leánygyermek beiskolázásának nehézségeiről, és kéri a katonai parancsnokságot, hogy segítségére legyen az ifjak iskolába küldésében. BELLEKI őrnagy az erdővidéki zászlóalj parancsnoka 1798-ban arról rendelkezik, hogy minden arra való gyermek iskolába járjon. BARITZ főhadnagy a harmadik század részéről figyelmezteti a szülőket, hogy aki gyermekeit nem akarja iskolába küldeni, azt a compániához árestomba zárják, minden raportkor az altisztek az iskolamesterektől hozzanak jelentést, hogy hány gyermek tanul, és kik azok a szülők, akik nem akarják gyerekeiket iskolába járatni. BARTHA kapitány 1804-ben a második század nevében intézkedik: „minden státusban legnagyobb számadás alatt parancsolják meg a stations commandánsok az atyák és anyáknak, hogy hat esztendősnél felül való növendékeket, mindjárt az iskolába feladják legkeményebb büntetés alatt, mely szülők ezt nem teljesítik az olyattént mindjárt feladják, hogy mi okból nem akarja gyerekét taníttatni és a compániához árestom alatt beküldeni parancsolatik.” 1819-ben a lelkipásztorok panaszát olvashatjuk a jegyzőkönyvben arról, hogy némely szülők azért nem küldik fiaikat iskolába, mert sajnálják az iskolázatással járó csekély költséget. LEOPOLD kapitány 1832-ben Százajzjáról rendelkezik, miszerint 12 éves korig a gyalog részen levő iskolaköteles fiúk és lányok nevét a papoktól írják ki, és a századparancsnoksághoz küldjék be. A szülőket világosítsák fel a tanulás szükségességéről, mert a jövő héten századparancsnoki ellenőrzés során az iskolák látogatására is sor kerül, és ha egy gyerek is hiányozni fog az iskolából, ezeknek szüleit keményen megbüntetik. ZAJZON főhadnagy 1834-ben a falusi parancsnokokat utasítja, hogy ellenőrizzék a 6-12 éves fiúk és lányok beiratkozását az iskolába, mert november elsejétől senki semmi szín alatt onnan el nem maradhat. Mulasztások esetén a századparancsnokság úgy a szülőket, mint a falusi parancsnokokat kénytelen

lesz megbüntetni, és az ezrednek is tovább jelenteni - szól a fenyegetés.

A katonaság szempontjából nemcsak az ifjak beiskolázása volt lényeges, de hangsúlyt fektettek az iskolai oktatás színvonalára is, mert nem volt mindegy az, hogy az 5-6 éves iskolai időszak alatt a jövőendő katona a betűvetést, olvasást és számolást milyen mértékben sajátítja el. DIVIKI őrnagy 1804-ben ezzel kapcsolatosan tolmácsolta az ezred elvárásait: „A nemes brigadérosztól, most egy kemény parancsolat érkezett, mely szerint tudni kívánja, hogy a tanuló ifjak hol tartózkodnak, hogy tanulnak és a király és a felsőbbség parancsolatja szerint a katonai rendtartást megtartják-e vagy nem, vagy pedig tanulás helyett egyébvel töltik idejüket, erre nézve a compania commendáns uraknak parancsolatik, hogy az itten küldendő formuláris szerint a tanulóknak hollétüket és magaviseletüket a nemes regimenthez beküldjék.”

Az oktatás és nevelés azonban nemcsak az iskolamesterek feladata volt, a szülőktől is megkövetelték, hogy gyermekeiket vallásos, erkölcsös, császárhű szellemben neveljék. PETROVITS kapitány 1815-ben a második század részéről továbbítja az ezredparancsnokság nemtetszését az ifjak viselkedése miatt, és a szülői nevelés hatékonyabbá tételét szorgalmazza. „Nagyon megromlott a jóerkölcs, mely drága kincs, minden tökéletességünk láncza, minden boldogságunk napfénye”. A Kompánia nem tűrheti, nem várhatja a helyzet megjavulását, ezért a parancsnokok intsék meg az anyákat és apákat, hogy gyermeküket ne hagyják káromkodni, erkölcstelenedni, rossz helyekre járni. A falusi parancsnokok kísérjék figyelemmel az ifjak viselkedését, és a megátalkodottak szüleit a Kompániához testi büntetés végett küldjék be - az utasítás értelmében. Ugyanabban az évben a Főhadivezéség és Főkormányzék is rendelkezik, mely szerint a falusi parancsnokok kötelessége a gyermekek iskolába járását ellenőrizni, ugyanakkor a szülők gyerekeiket istenfélelemre és jószág cselekedetekre neveljék, az előjárókat és az idősebbeket becsülni és tisztelni tanítsák, „és minden erkölcstelenségtől elfogják, mert nem

azért visel székely nevet, hogy nemtelenül, szemtelenül, hanem nemesül viselkedjék.”

A katonai nevelés és iskoláztatás az ezred területén felállítandó olyan iskolák létesítését követte meg, amelyek elsősorban a katonai és a német nyelvi ismeretek elsajátítására fektették a hangsúlyt. Ilyen megokolásból szervezik meg Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen a katonai nevelő rendházat. Ezekbe az iskolákba járó fiatalok azonban csak altsztek vagy alacsonyabb rangú tisztek lehetnek. II. József németesítési törekvéseinek megfelelően Sepsiszentgyörgyön már 1785-ben német iskolát állítanak fel. Az iskola azonban rövid életű volt, hagyomány szerint II. József halála után nemsokára megszűnt. Később újra találunk német iskolát, de azt már a katonáskodásra kényszerített székelyek építették és tartották fenn. TANARK kapitány 1817. július 26-i parancsából értesülünk az iskola megszervezésének gondolatáról: „Hogy pedig a szülőknek jó módjuk legyen a gyermekeknek idehaza való tanításában mégpedig olyan iskolában, melyben olyan tudományok és nyelvek taníthatnak, melyek által az ifju a katonai szolgálatban tisztességre és szép szerencsére léphessen, tehát arra határozta magát a nemes regiment, a székely huszáregimenttel egyetértőleg, hogy Sepsiszentgyörgyre egy tökéletes normális német iskola állíttassék fel, melyben az ifjak ne csak a német nyelvet, hanem mindazon tudományokat is tökéletesen megtanulhassák, melyek egy pallérozott hadi al- és főtisztben megkívánthatnak. Ezen nemes célnak elérésére legelső szükséges eszköz az, hogy egy alkalmas és derék iskolaház építtessen, minthogy pedig ezen épület egyedül a gránicbéli szülőknek és ifjaknak hasznára és kispallérozására fog szolgálni, tehát igazságos dolognak látja, mint a generalcomando, mint pedig a nemes regiment, hogy minden regimentbéli helyiségek azon iskolának felépítésében munkás segítséggel legyenek, erre való nézve szabadságukra hagyatik a helyiségeknek azt maguk között elvégezni és meghatározni, hogy micsoda, miféle és mennyi segedelemmel kívánnak szolgálni ezen nevezett közkatonai iskolának felépítésére.”

A sepsiszentgyörgyi normális iskola - amint akkor nevezték - négy osztályból állott. Az első osztály két évfolyamra oszlott. Az alsó részébe olyan gyermekeket vettek fel, akik semmiféle ismerettel nem rendelkeztek, az első felső évfolyamra csak azok iratkozhattak be, akik már az alsó részben a német olvasást és a négy alapműveletet elsajátították, mert a tannyelv csak német volt. A tantervben a következő tantárgyak szerepeltek: vallás, írott és nyomtatott betűk olvasása, szép- és helyesírás, számtan fejben és táblán, földrajz, fogalmazás, alattvalói köteleességek, méh- és gyümölcsstermesztés. Naponta négy órát tanítottak, csütörtök szünnap volt. Míg a kézdivásárhelyi katonaiskola 1848-ban megszűnt, a sepsiszentgyörgyi 1850-ben újraindult, mi több, a kézdivásárhelyi megszüntetett iskola tanítóinak áttelepülésével, megerősödött. Ettől fogva a tanítás a német nyelv kivételével már magyarul történt. Ez az iskola 1872-ig működött.⁸

A sepsiszentgyörgyi iskoláról szólva BENEDEK Elek ezeket írja: „Vala pedig az ötvenes években Sepsiszentgyörgy városában egy német iskola, normaiskolának hívják, több a falusinál, kevesebb a kollégiumnál. Kitűnő iskola lehetett, két-három esztendő t jártak ide a fiuk és folyékonyan diskuráltak németül. Különösen nagy súlyt vetettek a számolásra meg a szépírásra.”

A sepsiszentgyörgyi katonai iskolával egyidejűleg megindul a kézdivásárhelyi nevelő rendház építése is. Erdélyszerte kiterjedt gyűjtést szerveztek a pénzügyi alapok előteremtésére. A második székely gyalogezredben levő katonák például 17.523 forintot szántak az építkezésre. A kézdivásárhelyi Határőrvidéki Főnormális Iskola rangban a sepsiszentgyörgyi előtt állott. Négy osztályból tevődött össze, a tanítókat a bécsi udvari tanács nevezte ki. Tantárgyak: vallás, magyar és német olvasás, német nyelvtan, helyes- és szépírás, fogalmazás, számolás fejben és táblán, mértan, földrajz, természetrajz, építészet, méh- és gyümölcsstermesztés. Különös figyelmet szenteltek a kézdivásárhelyi ezred mintegy hat holdnyi gyümölcsészeti mintaparcellájának. Ebből a kertből ültették be a környékbeli tisztai szállások kert-

...jót jó minőségű gyümölcsfákkal. A méhészet megkedveltetésére és elterjesztésére szintén kiváló gondot fordítottak. A tanító-jelöltek közé olyan személyeket vettek fel, akik a negyedik osztályt jó eredménnyel végezték. Felkészítésük két évre terjedt, mely után tanítói vizsgát tettek. Ezután, hogyha hely üresedett, a tanítójelölt segédtanítóvá lépett elő. A kézdivásárhelyi katonai intézet építése 1819-ben kezdődött és 1822-ben fejeződött be. Ünneplés megnyitása 1823. november 4-én történt. A négyosztályos normális iskola után következett az ötödik tisztán katonai osztály, ahol altiszteket képeztek ki. A tiszti kiképzés 1839-től kezdődött, melynek keretében igen nagy súlyt fektettek a matematika oktatására. A kimondott katonai pályára készülő mintegy 100 bentlakó tanulón kívül, akik a kincstár terhére teljes ellátásban részesültek, még mintegy 300 ifjú járt az iskolába, akik a városban találtak szállásra. A bentlakó tanulók nemcsak az intézetben, hanem azon kívül is mindig katonai egyenruhában jártak, és katonai felügyezés alatt állottak. Az intézetben a bejáró civil növendékekkel együtt tanultak. Háromszék községi és közigazgatási elöljáróinak legnagyobb része ebből az iskolából került ki.

Nem császári tiszteken múltott, hanem az új idők jele volt, hogy az 1848-49-es forradalmat megelőző években az iskolákban új szellem kezdett meghonosodni. A katonai nevelés Bécsben meghatározott célja visszájára fordult: ezekből az iskolákból kerültek ki BEM hadseregének majdnai legjobb katonái.¹⁰

A katonai vezetés a kötelékébe tartozó katonák és tisztek vak, tehát hadi szolgálatra alkalmatlan gyerekeinek neveléséről is gondoskodott. TANARK kapitány 1816-ban Köpecen kiadott közleménye tudomására hozza az érdekelteknek, hogy a tisztek és katonák világítalan gyermekei számára Bécsben egy magánintézet alakult, ahol vallásra, zenére és egyéb hasznos diszciplínákra tanítanak. Az iskola időtartama hat év volt, ezután az ifjak visszatértek szüleikhez. Az intézetbe kerülés feltételei: egész vakság, ép testűség és ép elméjűség, bizonyos fokú német nyelvtudás. Az iskola céljaként azt tűzte ki, hogy lehetőseget teremtsen a vakok számára, hogy a

társadalomban hasznosak legyenek, és biztosítani tudják saját létfenntartásukat.

Végezetül hadd csatlakozzunk a BENKŐ Samu által megfogalmazott gondolathoz, mely szerint, ha az eddigi tárgyaltak nyomán arra a következtetésre jutnánk, hogy a határőrsegély felállítását után Székelyföldnek ezen a részén az értelmiségi pályát választók részaránya megcsappant a más vidékekhez képest, alaposan tévednénk. A határőrvidéki székelység soha sem adta fel azt az igényét, hogy gyermekét taníttassa. A sok évszázados hagyomány ezen a téren is a gátló tényezők ellenére tovább vitte folytonosságát. A katonai erőszak legmaradandóbb eredménye az lett, hogy a Habsburg-ellenes szellem mélyen befészkelte magát a székely értelmiség lelkébe.¹¹

Jegyzet

A tanulmányban jelen levő legtöbb adatot a BENEDEK Elek emlékház tulajdonában levő faluközösségi jegyzőkönyvekből és határőrsegély parancsolatok protokollumaiból merítettem:

- Kisbacon falusi törvénykezéséről való protokollum 177-1797
- Kisbacon falvának a nemes barócszéki tekintetes continua tábláról jövő parancsolatokról való protokolluma 1771-1802
- Compania 3. parancsolatokról való protokolluma Kisbaconnak 1803-1826.
1. - IMREH István: GÁBOR Áron útban a forradalom felé, Erdélyi hétköznapok - Bukarest 1977, 231-232. l.
2. - Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, Háromszék levéltára, határőrsegély iratok, Nr. 1171/1789
3. - U.a. Nr. 3023/1821
4. - U.a. Nr. 5779/1846
5. - U.a. Nr. 1583/1807
6. - BENKŐ Samu, Székely diákok harca a Habsburg hatalommal a tanulás jogáért, Haladás és megmaradás, 272-273. o.
7. - IMREH Dezső, A Sepsiszentgyörgy református egyházközség rövid története, Kolozsvár 1942, 16-17. o.
8. Adalékok a volt székely határőrvidék normális iskolák történetéhez. Székely Nemzet, 1883, 78. szám
9. - BENEDEK Elek, Édes anyaföldem, Bp. 1979, 32. o.
10. - Adalékok... Székely Nemzet, 1883, 79. szám
11. - BENKŐ Samu, u.a. 292. o.

Starea învățământului în Trei Scaune, în timpul regimentelor grănicerești (1764-1848) (Rezumat)

În perioada regimentelor grănicerești (1764-1848) viața militarilor a fost subordonată în toate segmentele vieții puterii militare.

Existența lor, de la naștere până la moarte, a stat sub semnul unei supuneri totale față de superiori, inclusiv în educație și în învățământ.

Învățământul elementar era obligatoriu, dar cursurile școlilor superioare erau interzise, deoarece promovând aceste școli puteau să iasă din efectiv. Cu toate acestea, vigilența militară era de multe ori dejucată, și mulți tineri au reușit să-și continue studiile. În orașele Sfântu-Gheorghe și Târgu-Secuieșc au funcționat școli de subofițeri, mulți dintre absolvenții școlii au ajuns să fie avansați la grade de ofițeri în timpul revoluției din 1848-1849.

Education in Háromszék during the Period of the Székely Frontier Guards (1764-1848)

(Abstract)

In the time of the Székely frontier guards (between 1764-1848), the life of the soldiers depended wholly on the superior authorities. Their existence from birth to death stood under the influence of the authority of the army. This was the situation in the field of education as well. The soldiers were required to graduate the elementary schools, but were forbidden to receive higher grade school education because that way they would have cut it out with the military life. Many times, by different skills, the soldiers succeeded to trick the superiors by learning to become teachers or priests. In Kézdivásárhely and Sepsiszentgyörgy there were military schools that granted graduation up to the grade of non-commissioned officers. In Kézdivásárhely especially, very good soldiers were formed, who during the events of 1848-49 in Háromszék, rose up to the grade of officer.